

EFEKTYWNE PRAWO W EFEKTYWNYM PAŃSTWIE

Ochrona praw małoletnich w nowym unijnym pakiecie dotyczącym usług cyfrowych

Autor opracowania:

Mgr Kamila Groszkowska

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI

www.ms.gov.pl

INSTYTUT PRAWA USTROJOWEGO

FUNDUSZ
SPRAWIEDLIWOŚCI

„Sfinansowano ze środków Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości”

Opracowanie przygotowane w ramach projektu:
Efektywne prawo w efektywnym państwie. Uwarunkowania lokalne w kontekście globalnym, wobec wyzwań XXI w. w walce z przestępczością.

**FUNDACJA
INSTYTUT
PRAWA
USTROJOWEGO**

www.ipu.org.pl
<https://efektywne-prawo.org.pl/>

<https://www.facebook.com/fundacjaipu>

fundacja@ipu.org.pl

Spis treści

Wstęp	4
1. Geneza aktu o usługach cyfrowych.....	6
2. Ochrona praw małoletnich w akcie o usługach cyfrowych.....	9
3. Wzmocniona ochrona małoletnich w stanowisku Rady i Parlamentu Europejskiego ..	13
4. Ochrona małoletnich przed treściami nielegalnymi i szkodliwymi	16
Podsumowanie.....	20
Bibliografia.....	22

Wstęp

Unijny pakiet dotyczący usług cyfrowych obejmuje dwa wnioski rozporządzeń przedstawionych przez Komisję Europejską: wniosek dotyczący rozporządzenia w sprawie jednolitego rynku usług cyfrowych¹ (dalej jako: akt o usługach cyfrowych) oraz rozporządzenia o rynkach cyfrowych². Prace nad nowym pakietem legislacyjnym w Komisji Europejskiej rozpoczęły się już w 2019 r. i zaowocowały opublikowaniem przez Komisję wniosków dotyczących kompleksowych rozporządzeń w grudniu 2020 r. Nowy pakiet legislacyjny ma uregulować przestrzeń cyfrową w celu zapewnienia bezpieczeństwa użytkownikom Internetu oraz umożliwienia rozwoju innowacyjnym przedsiębiorstwom cyfrowym. Obecnie kwestie związane z usługami cyfrowymi określa dyrektywa o handlu elektronicznym, przyjęta ponad 20 lat temu. Od tego czasu platformy internetowe i usługi cyfrowe przeszły rewolucję, pojawiły się nowe usługi społeczeństwa informacyjnego, nowe zagrożenia, w zawrotnym tempie zwiększyła się także liczba użytkowników Internetu, szczególnie wśród dzieci i młodzieży. W instytucjach unijnych dostrzeżono konieczność znowelizowania przepisów i przyjęcia nowych ram prawnych dotyczących usług i rynków cyfrowych, uwzględniających również kwestie ochrony praw małoletnich.

Zgodnie z raportem Global Kids Online przygotowanym dla UNICEF 1/3 dzieci na świecie korzysta z Internetu a 1/3 użytkowników Internetu ma mniej niż 18 lat³. Dane przedstawione w raporcie EU Kids Online 2020 zebrane na podstawie ankiet przeprowadzonych w 19 państwach europejskich wskazują, że 57% badanych w wieku 9-17 lat jest cały czas podłączonych do Internetu za pomocą telefonów komórkowych a kolejne 23% korzysta z Internetu przynajmniej raz dziennie⁴. Aż 81% nastolatków w wieku 15-16 lat i 68% w wieku 12-14 lat jest online przez cały czas lub kilkanaście razy w ciągu dnia. Czas spędzany w sieci w ciągu dnia różni się w zależności od grupy wiekowej i wynosi średnio dwie godziny

¹ Wniosek Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie jednolitego rynku usług cyfrowych (akt o usługach cyfrowych) i zmieniające dyrektywę 2000/31/WE, COM(2020) 825 final

² Wniosek Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie kontestowalnych i uczciwych rynków w sektorze cyfrowym (akt o rynkach cyfrowych), COM(2020) 842 final.

³ UNICEF, Global Kids Online 2019: Comparative Report, UNICEF Office of Research, 2019, Florence [dostępne na:] <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/GKO%20Main%20Report.pdf>.

⁴ Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S., and Hasebrink, U. (2020). EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries. EU Kids Online, s. 46 <https://doi.org/10.21953/lse.47fdeqj01ofo>

w przypadku dzieci w wieku 9-11 lat, ponad 3 godziny w wieku 12-14 i prawie cztery godziny w przypadku nastolatków 15-16 letnich. Korzystanie z Internetu daje dzieciom i nastolatkom wiele możliwości zabawy oraz nauki, rozwija kompetencje cyfrowe, przygotowuje do funkcjonowania w zdigitalizowanym systemie edukacji i pracy. W przypadku dzieci z niepełnosprawnościami narzędzia cyfrowe pozwalają na komunikowanie się i uczestniczenie w zajęciach edukacyjnych i rekreacyjnych online, niedostępnych dla nich w innej formie. Jednocześnie, korzystanie z Internetu przez małoletnich wiąże się z wieloma zagrożeniami, przede wszystkim z narażeniem na nielegalne lub niechciane treści, cyberprzemocą oraz naruszeniem prywatności i danych osobowych. Wraz ze wzrostem czasu spędzanego w sieci zwiększa się także ryzyko styczności z materiałami o charakterze pornograficznym, przedstawiającymi wykorzystywanie seksualne dzieci, treściami szkodliwymi, mową nienawiści i dezinformacją, jak również ryzyko niechcianego kontaktu, uwodzenia, wykorzystywania i przemocy. Zgodnie ze statystykami aż 20% dzieci w wieku 9-11 miało w ciągu ostatniego roku przykre lub negatywne doświadczenie w czasie korzystania z sieci, a w przypadku starszych nastolatków odsetek ten wzrasta do 34%⁵. Wszystkie te czynniki wymusiły konieczność uwzględnienia kwestii ochrony małoletnich przed szkodliwymi treściami w nowym pakiecie dotyczącym usług cyfrowych.

W pierwszej części ekspertyzy omówiona zostanie geneza przygotowania wniosku dotyczącego aktu o usługach cyfrowych przez Komisję oraz najważniejsze jego postanowienia dotyczące ochrony praw małoletnich. Następnie przeanalizowane zostaną poprawki do projektowanego rozporządzenia zaproponowane przez Radę i Parlament Europejski, mające na celu zwiększenie poziomu ochrony małoletnich. Końcowa część ekspertyzy dotyczy rozróżnienia w zakresie ochrony małoletnich przed treściami nielegalnymi i szkodliwymi.

⁵ Ibidem.

1. Geneza aktu o usługach cyfrowych

Przegląd i aktualizacja przepisów dotyczących wewnętrznego rynku usług cyfrowych oraz wzmocnienia nadzoru nad polityką platform internetowych i dostawców usług informacyjnych została zapowiedziana przez Komisję Europejską w komunikacie zatytułowanym „Kształtowanie cyfrowej przyszłości Europy”⁶, opublikowanym w lutym 2020 r. W komunikacie podkreślono, że konieczne jest przyjęcie takich przepisów, które pozwolą zwalczać rozpowszechnianie nielegalnych treści, jak również handel nielegalnymi, podrobionymi i niebezpiecznymi towarami w Internecie, tak samo skutecznie jak w świecie rzeczywistym. Następnie Parlament Europejski przyjął trzy rezolucje⁷, w których przedstawił zalecenia dla Komisji w sprawie aktu prawnego o usługach cyfrowych, ze szczególnym uwzględnieniem poprawy funkcjonowania jednolitego rynku oraz kwestii z zakresu praw podstawowych. Parlament wezwał do zachowania podstawowych zasad określonych w dyrektywie o handlu elektronicznym, zachowania praw podstawowych, zapewnienia anonimowości zawsze gdy jest to możliwe oraz do zapewnienia przejrzystości, obowiązków informacyjnych i rozliczalności w odniesieniu do dostawców usług cyfrowych. W rezolucji 2020/2018(INL) Parlament zauważył, że dostawcy usług społeczeństwa informacyjnego powinni przestrzegać prawa Unii w zakresie ochrony użytkowników, ich danych i całego społeczeństwa. Podkreślono, że platformy internetowe, w tym media społecznościowe docierają do szerokiego grona odbiorców i mają dużą zdolność do wywierania wpływu na małoletnich, uznanych za słabszą grupę społeczną. W zaleceniach dla Komisji Parlament zaznaczył, że prawa małoletnich powinny podlegać szczególnej ochronie przed szkodliwymi internetowymi modelami biznesowymi i reklamowymi, jak również przed manipulowaniem zachowaniami i praktykami dyskryminacyjnymi. W rezolucji 2020/2022(INI) dotyczącej praw podstawowych Parlament zwrócił uwagę, że ilość treści generowanych przez użytkowników oraz udostępnianych za pomocą platform internetowych, w tym usług w chmurze, wzrosła w tempie niespotykanym. Wśród tych treści znajdują się zarówno materiały nielegalne,

⁶ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Kształtowanie cyfrowej przyszłości Europy, COM(2020) 67 final..

⁷ Parlament Europejski, rezolucja w sprawie poprawy funkcjonowania jednolitego rynku (2020/2018(INL)); Parlament Europejski, rezolucja w sprawie dostosowania przepisów prawa handlowego i cywilnego do podmiotów gospodarczych prowadzących działalność internetową (2020/2019(INL)); Parlament Europejski, rezolucja w sprawie aktu prawnego o usługach cyfrowych i związanych z nim kwestii z zakresu praw podstawowych (2020/2022(INI)).

przedstawiające np. pornografię z udziałem dzieci, jak również mowa nienawiści, treści szkodliwe i sprzyjające dezinformacji. Zgodnie z danymi Europolu ilość doniesień o dostępnych w Internecie materiałach przedstawiających seksualne wykorzystanie dzieci przekazanych do amerykańskiej organizacji NCMEC działającej na rzecz dzieci zaginionych i wykorzystanych (National Center for Missing & Exploited Children) wzrosła w ciągu ostatniego roku o 106%⁸. Ponadto, platformy internetowe często wykorzystywane są w celu szerzenia treści dyskryminacyjnych, nienawistnych i sprzyjających polaryzacji, na co szczególnie wrażliwi są młodszy użytkownicy Internetu. Parlament zauważył, że pokazywanie użytkownikom tego typu treści stanowi jedną z praktyk biznesowych stosowanych przez niektórych dostawców usług, w celu wydłużenia czasu spędzanego w Internecie przez ich użytkowników. Rozwiązaniem mogłoby być wprowadzenie zasady przejrzystości polityki monetyzacji platform internetowych. Jednocześnie w celu zagwarantowania wolności wypowiedzi Parlament stanął na stanowisku, że obowiązki w zakresie usuwania treści zawarte w nowym akcie prawnym powinny obejmować wyłącznie treści niezgodne z prawem. Małoletni w Internecie narażeni są na wiele rodzajów szkodliwych treści i materiałów, które nie są uznane za nielegalne zgodnie z prawem Unii lub prawem krajowym państw członkowskich. Należą do nich treści propagujące nękanie, molestowanie, przemoc, pornografia a także treści zachęcające do samookaleczania lub innych zachowań destrukcyjnych. W związku z tym Parlament wezwał Komisję do wspierania inicjatyw edukacyjnych mających na celu nauczania małoletnich świadomego i bezpiecznego korzystania z usług cyfrowych. Za szczególnie istotne w kontekście praw małoletnich Parlament uznał ochronę ich oraz innych słabszych grup przed zbieraniem i wykorzystywaniem danych osobowych w celach marketingowych oraz pozyskiwaniem informacji sprzyjających manipulowaniu, w tym ochronę przed negatywnym wpływem spersonalizowanej i behawioralnej reklamy.

Kwestie związane z bezpieczeństwem w środowisku cyfrowym zostały podniesione także w unijnej strategii na rzecz praw dziecka⁹ opublikowanej w kwietniu 2021 r. Komisja podkreśliła możliwości dla rozwoju i edukacji a także zagrożenia wynikające ze wzmożonej

⁸ Parlament Europejski, rezolucja w sprawie aktu prawnego o usługach cyfrowych i związanych z nim kwestii z zakresu praw podstawowych (2020/2022(INI)), pkt P.

⁹ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów: Strategia UE na rzecz praw dziecka, COM(2021) 142 final.

aktywności dzieci i młodzieży w Internecie. Wśród zaproponowanych rozwiązań obejmujących przyjęcie zaktualizowanej strategii „Lepszy Internet dla dzieci”, wspieranie działań edukacyjnych, zachęcanie przedsiębiorstw z branży technologii informacyjno-komunikacyjnych do zwalczania szkodliwych treści i niewłaściwych reklam wskazano także na przyjęcie aktu prawnego o usługach cyfrowych, wprowadzającego dla dostawców usług cyfrowych obowiązek zapewnienia dzieciom bezpieczeństwa w sieci.

2. Ochrona praw małoletnich w akcie o usługach cyfrowych

Zaproponowany przez Komisję akt o usługach cyfrowych ma na celu zwiększenie bezpieczeństwa w Internecie, w tym bezpieczeństwa dzieci i młodzieży, ochronę praw podstawowych oraz ustanowienie skutecznego nadzoru nad dostawcami usług pośrednich. Prawa podstawowe wymienione w projektowanym rozporządzeniu obejmują: prawo do wolności wypowiedzi i informacji, prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, prawo do ochrony danych osobowych, prawo do niedyskryminacji, prawo do skutecznego środka odwoławczego, prawo do godności ludzkiej, prawa dziecka oraz prawo do ochrony własności, w tym własności intelektualnej. W motywie 34 preambuły aktu Komisja wskazała, że do osiągnięcia celów projektowanego rozporządzenia, w szczególności do poprawienia funkcjonowania rynku wewnętrznego oraz zapewnienia bezpiecznego i przejrzystego środowiska internetowego konieczne jest ustanowienie zharmonizowanych obowiązków w zakresie należytej staranności dla dostawców usług pośrednich. Pozytywnym skutkiem takiego systemu ma być zagwarantowanie bezpieczeństwa małoletnim i innym użytkownikom podatnym na zagrożenia, wzmocnienia ich pozycji oraz zapewnienie faktycznej rozliczalności dostawców.

Akt o usługach cyfrowych określa podstawowe obowiązki, które mają mieć zastosowanie do wszystkich dostawców, jak również dodatkowe obowiązki dla dostawców usług hostingowych, w szczególności dużych i bardzo dużych platform internetowych. Obecnie zakres odpowiedzialności dostawców usług internetowych w zakresie moderowania treści jest wyznaczony w art. 14 i 15 dyrektywy o handlu elektronicznym. Zgodnie z reżimem prawnym ustanowionym w dyrektywie o handlu elektronicznym dostawcy usług hostingowych nie ponoszą odpowiedzialności za informacje przechowywane i udostępniane na serwerach, nawet jeżeli są to treści bezprawne, o ile nie dysponowali wiarygodnymi informacjami o nielegalnym charakterze takich treści lub nie wiedzieli o okolicznościach świadczących o bezprawności. Dyrektywa zobowiązuje dostawców do usunięcia lub zablokowania dostępu do bezprawnych treści jeżeli zostanie powiadomiony o naruszeniu. Ponadto, artykuł 15 dyrektywy uniemożliwia nałożenie na dostawców usług pośrednich przez państwa członkowskie ogólnego obowiązku nadzorowania informacji, które przekazują lub przechowują ani ogólnego obowiązku aktywnego poszukiwania faktów i okoliczności wskazujących na bezprawną działalność. Kwestia zakresu odpowiedzialności wyrażonej w art. 14 i 15 dyrektywy o handlu

elektronicznym wywoływała rozbieżności interpretacyjne i była wielokrotnie przedmiotem analizy Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej¹⁰. Zgodnie z obowiązującą interpretacją TSUE sądy krajowe nie mogą nakazać dostawcom usług hostingowych zainstalowania systemów filtrowania treści, polegających na aktywnym monitorowaniu danych wszystkich użytkowników w celu zapobiegania przyszłym naruszeniom prawa¹¹. Warto zaznaczyć, że akt o usługach cyfrowych nie uchyla tego systemu odpowiedzialności, jego art. 5 określa podobne zasady odpowiedzialności dla dostawców usług hostingowych jak te ustalone w dyrektywie o handlu elektronicznym. Jednakże projektowane rozporządzenie zawiera nowe i bardziej rozbudowane ramy regulacyjne w zakresie odpowiedzialności różnych grup podmiotów dostawców usług pośrednich, które po jego uchwaleniu będą stosowane bezpośrednio, bez konieczności implementacji do prawa krajowego państw członkowskich, tak jak ma to miejsce w przypadku dyrektywy¹². Po raz pierwszy w prawie Unii sformułowano zobowiązanie do zachowania przejrzystości i należytej staranności w odniesieniu do moderowania treści, ustanowienia zharmonizowanych mechanizmów zgłaszania i działania (*notice and action*), uwzględniających obowiązek uzasadniania decyzji o usunięciu oraz wprowadzenia przepisów dotyczących zawieszania kont, przy jednoczesnym przyznaniu użytkownikom prawa do kwestionowania decyzji dotyczących moderowania treści¹³. W rozporządzeniu wyróżnione zostały cztery zakresy zobowiązań: dla wszystkich dostawców usług pośrednich, dla dostawców usług hostingowych, dla platform internetowych oraz dla bardzo dużych platform internetowych.

Pierwsza kategoria obejmuje wszystkich dostawców usług pośrednich. Zgodnie z art. 12 projektowanego rozporządzenia mają być oni zobowiązani do poinformowania użytkowników o warunkach i ograniczeniach korzystania z usług oraz o procedurach i narzędziach wykorzystywanych na potrzeby moderowania treści, w szczególności o algorytmach stosowanych do podejmowania decyzji. Ponadto dostawcy musieliby wykazać, że stosując ograniczenia korzystania z ich usług działają w sposób proporcjonalny

¹⁰ D. Głowacka, *Odpowiedzialność administratorów stron internetowych za treści publikowane przez użytkowników w świetle sprawy Delfi AS v. Estonia* [w:] red. A. Bodnar, A. Płoszka, *Wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka na funkcjonowanie biznesu*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2016.

¹¹ Zob. m.in. Wyrok Trybunału z dnia 24 listopada 2011 r. w sprawie C-70/10, *Scarlet Extended SA* przeciwko SABAM, ECLI:EU:C:2011:771; Wyrok Trybunału z dnia 16 lutego 2021 r. w sprawie C-360/10, *SABAM* przeciwko Netlog NV, ECLI:EU:C:2021:85.

¹² Cappello M. (ed.), *Unravelling the Digital Services Act package*, IRIS Special, European Audiovisual Observatory, Strasbourg, 2021, s. 11

¹³ *Ibidem*, s. 32

i obiektywny, z zachowaniem należytej staranności, uwzględniając prawa podstawowe użytkowników. Wszyscy dostawcy mają przedstawiać przynajmniej raz w roku zrozumiałe i szczegółowe sprawozdania w zakresie moderowania treści. Druga kategoria odpowiedzialności dotyczy dostawców usług hostingowych, których projektowane rozporządzenie zobowiązuje do ustanowienia mechanizmów zgłaszania i działania. Komisja uznała, że konieczne jest aby wszyscy dostawcy usług hostingowych niezależnie od wielkości wprowadzili łatwo dostępne i przyjazne dla użytkowników mechanizmy, pozwalające na zgłoszenie drogą elektroniczną nielegalnych treści (art. 14 projektowanego rozporządzenia). Decyzja dostawcy o usunięciu zgłoszonych treści musi zostać następnie uzasadniona. Projektowane rozporządzenie nakłada dodatkowe obowiązki na platformy internetowe, polegające na zapewnieniu użytkownikom wewnętrznego systemu rozpatrywania skarg, priorytetowym rozpatrywaniu zgłoszeń składanych przez zaufane podmioty sygnalizujące oraz przyjęciu zasad pozwalających na zawieszanie kont użytkowników często przekazujących nielegalne treści.

Najszerzy zakres odpowiedzialności został przewidziany dla bardzo dużych platform internetowych, rozumianych jako platformy świadczące usługi na rzecz średniej liczby aktywnych odbiorców usługi w Unii miesięcznie wynoszącej co najmniej 45 mln osób. W motywie 57 preambuły Komisja wyróżniła trzy kategorie ryzyka, które takie platformy muszą wziąć pod uwagę oceniając zagrożenia wynikające z korzystania z ich usług oraz którym muszą one przeciwdziałać. Po pierwsze wskazano na rozpowszechnianie nielegalnych treści, w szczególności materiałów przedstawiających wykorzystywanie seksualne dzieci, nielegalne nawoływanie do nienawiści, jak również materiały związane z prowadzeniem działalności nielegalnej na terenie państw członkowskich Unii Europejskiej, sprzedażą zakazanych produktów i usług lub produktów podrobionych. Drugie ryzyko związane jest z negatywnym wpływem funkcjonowania platformy na prawa podstawowe chronione w Karcie praw podstawowych, przede wszystkim prawa do wolności wypowiedzi i informacji, prawa do życia prywatnego, prawa do niedyskryminacji i praw dziecka. Naruszenia praw podstawowych małoletnich, będących grupą szczególnie narażoną na takie zagrożenia, mogą wynikać ze struktury systemów algorytmicznych stosowanych przez platformy, profilowania i wykorzystywania zebranych danych w celu wywołania wpływu na młodych użytkowników. Trzecia kategoria ryzyka dotyczy skoordynowanego i celowego manipulowania usługami platformy, np. poprzez zakładanie fałszywych kont, korzystania z botów i innych

zautomatyzowanych zachowań, w celu szybkiego rozprzestrzeniania nielegalnych lub szkodliwych treści wśród użytkowników platformy, które wpływają na kwestie zdrowia publicznego, procesy wyborcze, dyskurs społeczny czy na małoletnich. Obowiązek dokonywania oceny ryzyka w tych trzech kategoriach został określony w treści rozporządzenia, w art. 26 ust. 1 lit. b. Bardzo duże platformy muszą przeprowadzać taką ocenę przynajmniej raz w roku i uwzględniać w niej wpływ swoich systemów moderowania treści, systemów rekomendacji oraz systemów wyboru i wyświetlania reklam na analizowane czynniki ryzyka. W art. 27 Komisja wezwała i zobowiązała takie platformy do wdrożenia odpowiednich środków w celu ograniczenia tych czynników ryzyka. Wśród zaproponowanych środków wskazano wzmocnienie systemów moderowania treści i systemów algorytmicznych, które ograniczałyby rozpowszechnianie nielegalnych treści, pozbawienie wpływów z reklam, wzmocnienie wewnętrznych procesów nadzoru, współpracowanie z zaufanymi podmiotami sygnalizującymi oraz prowadzenie kodeksów postępowania i dobrych praktyk we współpracy z innymi platformami.

3. Wzmocniona ochrona małoletnich w stanowisku Rady i Parlamentu Europejskiego

Po ogłoszeniu wniosku dotyczącego rozporządzenia w sprawie jednolitego rynku usług cyfrowych przez Komisję w grudniu 2020 r. Rada rozpoczęła prace nad wnioskiem, które zaowocowały przyjęciem prawie rok później, w listopadzie 2021 r., podejścia ogólnej Rady¹⁴. Ministrowie państw członkowskich debatując nad projektem i przygotowując wspólne stanowisko do dalszych negocjacji z Parlamentem wprowadzili do tekstu zaproponowanego przez Komisję szereg poprawek, wzmacniając ochronę dla małoletnich użytkowników Internetu.

W zakresie obowiązków poinformowania użytkowników o warunkach korzystania z usługi oraz nałożonych ograniczeniach, któremu podlegać mają wszyscy dostawcy usług pośrednich Rada zaproponowała aby przy ustalaniu takich ograniczeń dostawcy uwzględnili prawa i interesy użytkowników zgodnie z Kartą praw podstawowych, międzynarodowymi standardami ochrony praw człowieka, np. Wytycznymi Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczącymi biznesu i praw człowieka. Do zachowania szczególnej staranności wezwani zostali dostawcy usług, które, ze względu na koncepcję swojej usługi lub sposób wprowadzenia jej do obrotu, skierowane są przede wszystkim do małoletnich poniżej 18 lat lub przez nich w przeważającej mierze wykorzystywane. Tacy dostawcy powinni dołożyć szczególnych starań aby ich warunki korzystania spełniały wymagane kryteria i standardy ochrony praw człowieka oraz były łatwo zrozumiałe dla młodych użytkowników. Ponadto, dostawcy platform internetowych, które mają w sposób priorytetowy traktować zgłoszenia treści nielegalnych od zaufanych podmiotów sygnalizujących powinny móc korzystać z podobnych mechanizmów, pozwalających na podjęcie szybkich i rzetelnych działań przeciwko treściom niezgodnym z warunkami korzystania z ich usług oraz szkodliwych dla małoletnich odbiorców.

Ministrowie państw członkowskich zdecydowali się także na wzmocnienie ochrony użytkowników platform handlowych. W dodanym motywie 50a preambuły zaproponowali, by dostawcy internetowych platform handlowych nie wykorzystywali tzw. zwodniczych interfejsów. Oznaczają one techniki projektowe i manipulacyjne, wymuszające na

¹⁴ Wniosek dotyczący Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie jednolitego rynku usług cyfrowych (akt o usługach cyfrowych) i zmieniającego dyrektywę 2000/31/WE, Podejście ogólne Rady, 2020/0361(COD).

użytkownikach działania mające dla nich negatywne konsekwencje. Na takie działania mogą być podatni szczególnie małoletni użytkownicy lub użytkownicy należący do innych grup ryzyka. Mogą one polegać np. na utrudnianiu możliwości przerwania zakupów, wypisania się z platformy handlowej, nieuczciwym nakłanianiu do zawarcia transakcji, wykorzystywaniu procesów ograniczających autonomię w podejmowaniu decyzji przez użytkownika.

Ważną kwestią w podejściu ogólnym Rady jest propozycja rozszerzenia dodatkowych obowiązków nałożonych na bardzo duże platformy internetowe również na bardzo duże wyszukiwarki. Ministrowie stanęli na stanowisku, że także dostawcy dużych wyszukiwarek powinni spełniać najwyższe normy należytej staranności, w sposób proporcjonalny do wywoływanych przez nie skutków społecznych. W konsekwencji, dostawcy takich wyszukiwarek mają być zobowiązani do oceny ryzyka systemowego. W motywie 57 preambuły dotyczącym kryteriów ryzyka systemowego ministrowie wzmocnili ochronę małoletnich użytkowników. Analizując drugą kategorię ryzyka, tj. negatywny wpływ funkcjonowania platformy lub wyszukiwarki na prawa podstawowe dostawcy powinni w sposób szczególnie przeanalizować ryzyko dla praw dziecka. Przy tej ocenie dostawcy mają wziąć pod uwagę w jakim stopniu małoletni użytkownicy usługi mogą zrozumieć sposób jej funkcjonowania i koncepcję. Kolejnym kryterium wymagającym przeanalizowania jest możliwość szkodliwego wpływu treści udostępnianych na platformie na zdrowie lub rozwój psychiczny, fizyczny i moralny małoletnich. Motyw ten ma mieć szczególne zastosowanie do platform powodujących zachowania nałogowe lub wykorzystujących brak doświadczenia i słabość młodych użytkowników. Dostawcy takich platform internetowych powinni jednocześnie zapewnić narzędzia umożliwiające warunkowy dostęp do treści. Ministrowie podkreślili, że dostawcy platform skierowanych lub wykorzystywanych przede wszystkim przez młodszych użytkowników powinni uwzględniać dobro małoletnich, umożliwić im łatwy dostęp do mechanizmów zgłoszeń i działań oraz rozpatrywania skarg. Rada zaproponowała dodanie do art. 27 określającego obowiązki dla bardzo dużych platform w zakresie zmniejszania ryzyka systemowego ustępu 1 lit. g traktującego o podejmowaniu „ukierunkowanych działań w celu ochrony praw dziecka, w tym narzędzi weryfikacji wieku i kontroli rodzicielskiej, lub narzędzi mających na celu pomaganie małoletnim sygnalizować niegodziwe traktowanie lub, w stosownych przypadkach, uzyskać wsparcie”.

Dodatkowym instrumentem prawa miękkiego, który może być wykorzystywany do wdrażania przepisów projektowanego rozporządzenia są kodeksy postępowania. Rada w motywie 68 preambuły uznała, że przy opracowywaniu takich kodeksów należy uwzględnić negatywny wpływ ryzyka systemowego na społeczeństwo, np. praktyki dezinformacyjne, manipulacyjne, nadużycia i inne negatywne konsekwencje dla małoletnich.

Parlament Europejski uzgodnił swoje stanowisko w sprawie wniosku Komisji dotyczącego aktu o usługach cyfrowych w grudniu 2021 r. Poprawki zostały przyjęte na posiedzeniu 20 stycznia 2022 r¹⁵. Podobnie jak w przypadku stanowiska ogólnego Rady, Parlament zaproponował kilka zmian mających na celu wzmocnienia ochrony małoletnich. Parlament podkreślił konieczność uwzględnienia praw i potrzeb małoletnich przez dostawców usług pośrednich przy opracowywaniu warunków i ograniczeń korzystania z usług, dostosowania swoich interfejsów, zapewnienia łatwego dostępu do mechanizmu zgłaszania treści.

Jedną z ważniejszych zmian zaproponowanych w toku prac Parlamentu było dodanie do projektowanego rozporządzenia art. 24 ust. 1b wprowadzającego zakaz wyświetlania ukierunkowanych reklam małoletnim. Parlament uznał, że platformy internetowe muszą zapewnić swoim użytkownikom możliwość odmowy lub wycofania zgodny na wykorzystywanie profilowania do celów reklamowych w sposób łatwy i zrozumiały. Jednocześnie dostawcy nie będą mogli wykorzystywać danych osobowych do celów komercyjnych związanych z marketingiem bezpośrednim, profilowaniem i reklamą ukierunkowaną behawioralnie w przypadku małoletnich. Takie platformy nie powinny być zobowiązane do pozyskiwania lub przetwarzania dodatkowych informacji w celu oceny wieku użytkownika. Zgodnie ze stanowiskiem Parlamentu niedozwolone powinno być profilowanie osób fizycznych na podstawie szczególnych kategorii danych, które umożliwiają targetowanie grup szczególnie wrażliwych.

¹⁵ Poprawki przyjęte przez Parlament Europejski w dniu 20 stycznia 2022 r. w sprawie wniosku dotyczącego rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie jednolitego rynku usług cyfrowych (akt o usługach cyfrowych) i zmieniającego dyrektywę 2000/31/WE, 2020/0361(COD).

4. Ochrona małoletnich przed treściami nielegalnymi i szkodliwymi

W akcie o usługach cyfrowych dokonano rozróżnienia pomiędzy treściami nielegalnymi a szkodliwymi. Projektowane rozporządzenie zawiera uregulowania w zakresie odpowiedzialności dostawców usług pośrednich i zobowiązania do moderowania dotyczące treści nielegalnych. Zostały one zdefiniowane w art. 2 lit. g jako „wszelkie informacje, które same w sobie lub przez odniesienie do działania, w tym sprzedaży produktów lub świadczenia usług, nie są zgodne z prawem Unii lub z prawem danego państwa członkowskiego niezależnie od konkretnego przedmiotu lub charakteru tego prawa”. Jako przykłady takich treści Komisja wskazała nielegalne nawoływanie do nienawiści, treści dyskryminujące, o charakterze terrorystycznym, materiały przedstawiające nielegalne działania, takie jak wykorzystywanie seksualne dzieci, bezprawne udostępnianie prywatnych obrazów bez zgody, cyberstalking, materiały chronione prawami autorskimi, prywatne obrazy opublikowane bez zgody lub treści dotyczące sprzedaży produktów podrobionych lub niespełniających wymogów.

Prawo Unii określa kilka kategorii treści nielegalnych w odrębnych dokumentach. Publiczne nawoływanie do nienawiści zostało zdefiniowane w Decyzji ramowej Rady z 2008 r. w sprawie zwalczania rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych¹⁶ jako publiczne nawoływanie do przemocy lub nienawiści skierowanej przeciwko grupie osób, którą definiuje się według rasy, koloru skóry, pochodzenia, wyznawanej religii lub światopoglądu albo przynależności narodowej lub etnicznej, lub przeciwko członkowi takiej grupy. Decyzja ramowa nie zawiera natomiast obowiązków związanych z moderowaniem tego typu treści w Internecie. Zobowiązania do monitorowania i usuwania treści zgłaszanych jako nielegalna mowa nienawiści zostały przyjęte przez dostawców dużych platform internetowych w ramach niewiążącego kodeksu dobrych praktyk - Kodeksu Postępowania w zakresie zwalczania nielegalnego nawoływania do nienawiści w Internecie¹⁷.

Treści przedstawiające wykorzystywanie seksualne dzieci zostały zdefiniowane w dyrektywie w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych

¹⁶ Decyzja ramowa Rady 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych, Dz. Urz. UE L 328/55.

¹⁷ Kodeksu Postępowania w zakresie zwalczania nielegalnego nawoływania do nienawiści w Internecie, https://ec.europa.eu/newsroom/just/item-detail.cfm?item_id=54300.

i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej¹⁸. Jednocześnie dyrektywa bezpośrednio zobowiązuje państwa członkowskie do przyjęcia środków w celu szybkiego usunięcia stron internetowych zawierających lub rozpowszechniających pornografię dziecięcą oraz blokowania stron internetowych zawierających lub rozpowszechniających pornografię dziecięcą. Państwa członkowskie wprowadzając takie środki muszą zachować przejrzystą procedurę i dostarczyć odpowiednich gwarancji, w szczególności w celu zapewnienia ograniczenia blokowania do tego, co konieczne i współmierne, oraz informowania użytkowników o powodzie takiego blokowania.

Ostatnim rodzajem treści nielegalnych określonym na poziomie unijnym są treści o charakterze terrorystycznym. Kwestie związane z materiałami terrorystycznymi są jednocześnie uregulowane najbardziej szczegółowo. Przyjęta w 2017 dyrektywa w sprawie zwalczania terroryzmu¹⁹ nałożyła na państwa członkowskie zobowiązanie do natychmiastowego usuwania lub blokowania treści internetowych publicznie nawołujących do popełnienia przestępstwa terrorystycznego. Ponadto, w rozporządzeniu z 2021 r. w sprawie przeciwdziałania rozpowszechnianiu w Internecie treści o charakterze terrorystycznym²⁰ na dostawców usług hostingowych nałożono obowiązki w zakresie należytej staranności oraz niezwłocznego usuwania lub uniemożliwienia dostępu do takich treści.

Drugą grupą treści, które mogą wywołać negatywne konsekwencje dla małoletnich użytkowników Internetu są treści szkodliwe, nie mieszczące się w zakresie pojęcia treści nielegalnych. Akt o usługach cyfrowych posługuje się pojęciem treści szkodliwych oraz treści niezgodnych z warunkami korzystania z usług dostawców, jednakże nie zawiera ich definicji. W uzasadnieniu do wniosku rozporządzenia Komisja przywołała wyniki konsultacji z zainteresowanymi stronami, zgodnie z którymi treści szkodliwe „nie powinny być zdefiniowane w akcie o usługach cyfrowych i nie powinny podlegać obowiązkom usunięcia,

¹⁸ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępująca decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW, Dz.Urz.U.E.L 2011 Nr 335, str. 1.

¹⁹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/541 w sprawie zwalczania terroryzmu i zastępująca decyzję ramową Rady 2002/475/WSiSW oraz zmieniająca decyzję Rady 2005/671/WSiSW, Dz.Urz.U.E.L 2017 Nr 88, str. 6.

²⁰ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/784 z dnia 29 kwietnia 2021 r. w sprawie przeciwdziałania rozpowszechnianiu w internecie treści o charakterze terrorystycznym, Dz.Urz.U.E.L 2021 Nr 172, str. 79.

gdyż jest to delikatny obszar o poważnych konsekwencjach dla ochrony wolności wypowiedzi”. Jednocześnie należy przypomnieć, że w akcie o usługach cyfrowych wprowadzono obowiązek przeprowadzania oceny ryzyka systemowego przez bardzo duże platformy, które mają uwzględniać również ryzyko rozpowszechniania informacji, które są niezgodne z ich warunkami korzystania z usług. Akt o usługach cyfrowych nie wskazuje, kiedy ryzyko w przypadku treści szkodliwych jest wystarczająco wysokie do podjęcia środków je zmniejszających, wskazanych w art. 27, nie zawiera również rozróżnienia na poszczególne rodzaje treści przy ocenie ryzyka systemowego²¹. W projektowanym rozporządzeniu brakuje również wyraźnych wytycznych jakie środki w celu zmniejszenia ryzyka systemowego mogą być wykorzystywane przez platformy internetowe oraz w jaki sposób je stosować, aby zapewnić pełne poszanowanie dla praw podstawowych użytkowników, w szczególności małoletnich, w zakresie prawa do prywatności, wolności wypowiedzi i informacji, wolności od dyskryminacji²².

Ochrona małoletnich przed treściami szkodliwymi została w akcie o usługach cyfrowych rozporządzeniu ograniczona do oceny ryzyka systemowego przez bardzo duże platformy internetowe oraz niezdefiniowanych środków ograniczających to ryzyko, które mogą podjąć dostawcy. W projekcie rozporządzenia nie przewidziano analogicznych rozwiązań dla pozostałych dostawców usług pośrednich, co oznacza, że kwestie te zostaną uregulowane wyłącznie w warunkach korzystania z usług i regulaminach platform, bez udziału lub ingerencji organu władzy publicznej²³. W akcie o usługach cyfrowych nie zdecydowano się na zastosowanie uregulowań podobnych do tych, określonych w nowej dyrektywie audiowizualnej²⁴. Nowa dyrektywa audiowizualna nałożyła na państwa członkowskie zapewnienia małoletnim korzystającym z usług rozpowszechniania telewizyjnego oraz audiowizualnych usług medialnych na żądanie ochrony przed szkodliwymi treściami, które mogą zaszkodzić fizycznemu, psychicznemu lub moralnemu rozwojowi małoletnich, lecz które nie stanowią przestępstwa. Dyrektywa audiowizualna zobowiązała państwa członkowskie do podjęcia środków nie pozwalających małoletnim na oglądanie i słuchanie programów

²¹ Cappello M. (ed.), *Unravelling the Digital Services...* op. cit., s. 18.

²² Ibidem,

²³ Ibidem, s. S. 39.

²⁴ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1808 z dnia 14 listopada 2018 r. zmieniająca dyrektywę 2010/13/UE w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich dotyczących świadczenia audiowizualnych usług medialnych (dyrektywa o audiowizualnych usługach medialnych) ze względu na zmianę sytuacji na rynku, Dz. Urz. UE L 303/69.

audiowizualnych zawierających treści szkodliwe. Najsurowszym środkiem mają podlegać nieuzasadniona przemoc i pornografia. Dostawcy usług medialnych zostali zobowiązani do zastosowania systemu oznaczania potencjalnie szkodliwych treści, które mogą zaszkodzić fizycznemu, psychicznemu lub moralnemu rozwojowi małoletnich. W projekcie aktu o usługach cyfrowych nie zdecydowano się na zastosowanie podobnego kryterium treści szkodliwych, nawet w stosunku do bardzo dużym platform internetowych.

Podsumowanie

Akt o usługach cyfrowych stanowi kompleksową propozycję uregulowania przestrzeni cyfrowej w Unii Europejskiej. Ma on wzmocnić ochronę w Internecie przed nielegalnymi treściami, usługami i towarami, przyczynić się do poszanowania praw podstawowych użytkowników, w szczególności prawa do wolności wypowiedzi i informacji, prawa do prywatności, niedyskryminacji oraz prawa dziecka. Zakres zastosowania aktu będzie obejmował wszystkich dostawców usług pośrednich, świadczących usługi w Unii Europejskiej.

Projektowane rozporządzenie porusza kwestie ochrony praw małoletnich użytkowników Internetu i zapewnienia im bezpieczeństwa w sieci, które to zostały wzmocnione i rozbudowane w poprawkach do aktu zaproponowanych przez Radę i Parlament Europejski w toku negocjacji. Na dostawców usług pośrednich nałożone zostały nowe obowiązki w zakresie moderowania treści, których charakter i skala zależy od wielkości podmiotu i rodzaju świadczonej usługi. Akt o usługach cyfrowych przewiduje zobowiązanie wszystkich dostawców do uwzględniania ochrony praw małoletnich w regulaminach i warunkach korzystania z usług oraz zachowania należytej staranności, jak również zapewnienia małoletnim łatwego dostępu do mechanizmu zgłaszania treści. Najwyższy zakres odpowiedzialności został przewidziany dla bardzo dużych platform oraz wyszukiwarek internetowych. Takie podmioty będą musiały przeprowadzać analizę ryzyka systemowego, które jest związane z korzystaniem z usług takich podmiotem oraz z samym funkcjonowaniem platformy lub wyszukiwarki, ze szczególnym uwzględnieniem ryzyka dla praw osób małoletnich. Dostawcy usług pośrednich nie będą mogli również zbierać i wykorzystywać danych o małoletnich użytkownikach w celach komercyjnych związanych z marketingiem bezpośrednim, profilowaniem i reklamą ukierunkowaną behawioralnie w przypadku małoletnich.

Wszystkie zobowiązania w zakresie moderowania treści wyrażone w rozporządzeniu dotyczą treści nielegalnych, tj. niezgodnych z prawem Unii lub państwa członkowskiego. Treści zabronione na poziomie unijnym dotyczą publicznego nawoływania do nienawiści ze względu na rasę, koloru skóry, pochodzenie, wyznawaną religię lub światopogląd albo przynależność narodową lub etniczną, treści dotyczące wykorzystywania seksualnego dzieci oraz treści o charakterze terrorystycznym. W akcie o usługach cyfrowych nie zdefiniowano

natomiast treści szkodliwych, które mogą negatywnie wpływać na rozwój fizyczny, psychiczny lub moralny małoletnich. W projektowanym rozporządzeniu zobowiązano duże platformy i wyszukiwarki do analizy ryzyka w zakresie rozpowszechniania treści niezgodnych z warunkami korzystania i regulaminami, które mogą zostać uznane za treści szkodliwe. Mimo to akt o usługach cyfrowych nie zawiera wytycznych wskazujących kiedy i jakie środki mogą być stosowane przez takie podmioty do minimalizowania ryzyka systemowego wynikającego z treści szkodliwych, ani w jaki sposób je wykorzystywać w celu zapewnienia należytej staranności i poszanowania praw podstawowych użytkowników.

22 kwietnia 2022 r. obydwu instytucjom odpowiedzialnym za proces ustawodawczy udało się osiągnąć porozumienie polityczne, po zatwierdzeniu którego rozpocznie się formalna procedura przyjmowania aktu w Radzie i Parlamencie Europejskim.

Bibliografia

Akty prawne:

1. Decyzja ramowa Rady 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych, Dz. Urz. UE L 328/55.
2. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępująca decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW, Dz.Urz.UE.L 2011 Nr 335, str. 1.
3. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/541 w sprawie zwalczania terroryzmu i zastępująca decyzję ramową Rady 2002/475/WSiSW oraz zmieniająca decyzję Rady 2005/671/WSiSW, Dz.Urz.UE.L 2017 Nr 88, str. 6.
4. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1808 z dnia 14 listopada 2018 r. zmieniająca dyrektywę 2010/13/UE w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich dotyczących świadczenia audiowizualnych usług medialnych (dyrektywa o audiowizualnych usługach medialnych) ze względu na zmianę sytuacji na rynku, Dz. Urz. UE L 303/69.
5. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/784 z dnia 29 kwietnia 2021 r. w sprawie przeciwdziałania rozpowszechnianiu w internecie treści o charakterze terrorystycznym, Dz.Urz.UE.L 2021 Nr 172, str. 79.

Dokumenty Unii Europejskiej:

1. Kodeks Postępowania w zakresie zwalczania nielegalnego nawoływania do nienawiści w Internecie, https://ec.europa.eu/newsroom/just/item-detail.cfm?item_id=54300.
2. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Kształtowanie cyfrowej przyszłości Europy, COM(2020) 67 final..
3. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów: Strategia UE na rzecz praw dziecka, COM(2021) 142 final.

4. Parlament Europejski, rezolucja w sprawie poprawy funkcjonowania jednolitego rynku (2020/2018(INL));
5. Parlament Europejski, rezolucja w sprawie dostosowania przepisów prawa handlowego i cywilnego do podmiotów gospodarczych prowadzących działalność internetową (2020/2019(INL))
6. Parlament Europejski, rezolucja w sprawie aktu prawnego o usługach cyfrowych i związanych z nim kwestii z zakresu praw podstawowych (2020/2022(INI)).
7. Poprawki przyjęte przez Parlament Europejski w dniu 20 stycznia 2022 r. w sprawie wniosku dotyczącego rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie jednolitego rynku usług cyfrowych (akt o usługach cyfrowych) i zmieniającego dyrektywę 2000/31/WE, 2020/0361(COD).
8. Wniosek Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie jednolitego rynku usług cyfrowych (akt o usługach cyfrowych) i zmieniające dyrektywę 2000/31/WE, COM(2020) 825 final
9. Wniosek Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie kontestowalnych i uczciwych rynków w sektorze cyfrowym (akt o rynkach cyfrowych), COM(2020) 842 final.
10. Wniosek dotyczący Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie jednolitego rynku usług cyfrowych (akt o usługach cyfrowych) i zmieniającego dyrektywę 2000/31/WE, Podejście ogólne Rady, 2020/0361(COD).
11. Wyrok Trybunału z dnia 24 listopada 2011 r. w sprawie C-70/10, Scarlet Extended SA przeciwko SABAM, ECLI:EU:C:2011:771
12. Wyrok Trybunału z dnia 16 lutego 2021 r. w sprawie C-360/10, SABAM przeciwko Netlog NV, ECLI:EU:C:2012:85.

Publikacje:

1. Cappello M. (ed.), Unravelling the Digital Services Act package, IRIS Special, European Audiovisual Observatory, Strasbourg, 2021
2. Głowacka D., Odpowiedzialność administratorów stron internetowych za treści publikowane przez użytkowników w świetle sprawy Delfi AS v. Estonia [w:] red. A. Bodnar, A. Płoszka, Wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka na funkcjonowanie biznesu, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2016.

3. Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G. i inni, EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries. EU Kids Online, s. 46
4. UNICEF, Global Kids Online 2019: Comparative Report, UNICEF Office of Research, 2019, Florence [dostępne na:] <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/GKO%20Main%20Report.pdf>.

